

TÁJÉKOZÓDÁS

ELŐRE

A státuszmegszerzés és az esély egyenlőség komplex megközelítése

KOLOSITamás

TÁRKI

H-1112 Budapest, Budaörsi út 45.; e-mail: kolosi@tarki.hu

Közel nyolc van éve je lent meg Pitirim Sorokin *Társadalmi és kulturális mobilitás* című könyve (1927), amely sok tekintetben új irányt szabott a társadalmi szerkezetéről való tudományos gondolkodásnak. Alapvetően az volt, hogy egy társadalmat elsősorban nem az minősít, hogy mekkorák a társadalmi egyenlőtlenségek, milyen a társadalmi pozícióeloszlása, hanem, hogy mennyire nyitott, mennyire vanszármasztástól függetlenül a különböző embereknek esélye arra, hogy bármelyik pozíció elfoglalhassák.

Jól lehet még tovább ötven éven keresztül a világban az egyenlőség jelzésére épített politikai mozgalmakat, harcokat megfordalmakat, esetleg öltelembereket, ezzel még is egy új eszmét született meg: a teljesítményt korlátozó, lényegében a fejlődést ellehetlenítő egyenlőség eszmé helyébe az esély egyenlőség eszmé nyelgett.

ATÁRSADALMIMOBILITÁS

Új irányt született a társadalmi ról való tudományos gondolkodásban is: a száryait bontogató szociológiai központ témájává vált a társadalmi mobilitás vizsgálata. A filozófiai és szépirodalmi gondolkodásban korábban többször tematizálódott az a kérdés, hogy lehet-e, és ha igen, miként lehet ki lépni a születés által meghatározott társadalmi korlátokból. Kiseb empirikus kutatások már mérni is igyekeztek a születéskorhelyzetének hatását a megkérdezett társadalmi pozíciójára, sőt makrostatisztikai eszközökkel a világon elsőként az 1930. évi magyar népszámláláskérdezte az apa foglalkozását. A témamódszeres tudományos vizsgálatainak igé nye azonban csak a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején fogalmazódott meg, ami kor a frissen szervezett Nemzetközi Szociológiai Társaság (International Sociological Association, ISA) társadalmi rétegződéssel foglalkozó kutatási bizottságában kidolgozták a társadalmi mobilitás vizsgálatának alapvető paradigmáit.

Sokországban igen sok adatfelvételt született a társadalmi mobilitás vizsgálatára. A kutatók ezeket a vizsgálatokat ma már a mobilitáskutatás három nemzedékébe sorol

ják. A magyar vizsgálatok – elsősorban Andorka Rudolf tevékenységének köszönhetően – 1963-tól 1992-ig tíz éves rendszerességgel a fenti ISA paradigma alapján készültek és jelentős hozzájárulást jelentettek a nemzetközi kutatómunkához azzal, hogy egy új nevezettségű lista ország mobilitási minősítésmutatást. Ebben az ötven évben igen sokat fejlődött a kutatás módszertana és eszköztára, bonyolult matematikai modellek születtek, és talán éppen ez a kutatási folyamat járult hozzá leginkább, hogy az szociológia esszéisztikus megközelítésből (*art*) való bantudományá (*science*) váljon.

A rendkívül gazdag kutatási matematika nagyon sok problémát vizsgálatára ki terjedt. (Ezeket az új század elején kiadvány foglalta össze Michael Hout a kutatási bizottság akkori elnöke, 2003) Elméleti szempontokból azonban két csomóponti probléma emelhető ki a kutatások tengeréből.

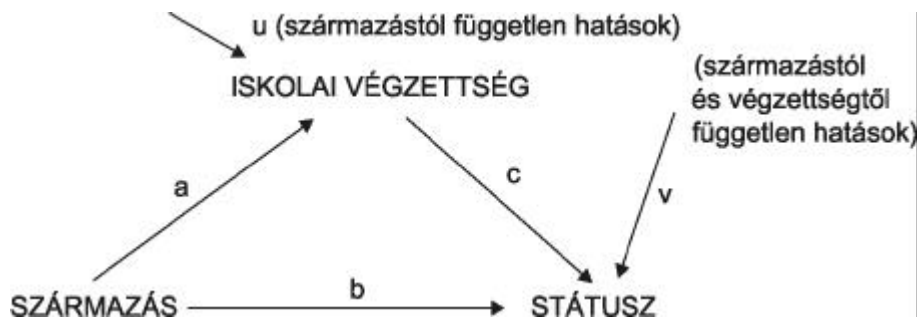
Az egyik a társadalmi nyitottsága, amelyet már Sorokin is a társadalmak legfontosabb minősítő kritériumának tartott. Az ISA paradigma megalkotói ezt úgy definiálták, hogy ha veszünk egy mobilitási táblát (ahol például a szociális státuszok az apa foglalkozási csoportjai és az oszlopok a fiú foglalkozási csoportjai jelöltek), akkor egy társadalom annyira nyitottabb, amennyiben van a táblázat főátlóján kívüli cellákban (tehát ahol az apa és a fiú foglalkozási csoportja eltér egymástól) és minél kevesebben a főátló mentén. Az első nemzedék kutatásainak legfőbb tanulságát Lipset és Bendix (1959) abban foglalta össze, hogy a különböző nyugalom ipari társadalmi társadalmi mobilitás alacsony minősítései a társadalomra hasonlók.

Már az első nemzedék kutatásai során megfogalmazódott azonban az a probléma, hogy a főátló és azon kívüli cellák nyitottságát azonban erősen befolyásolja, hogy milyen ezen mobilitási tábla margálisai elterjedése, vagyis hogy az adott társadalomban a két nemzedék foglalkozási szerkezetének mennyire tér el egymástól. Az eredeti tézist azután egyre újabb adatbázisok és egyre fejlettebb módszertani apparátusok és matematikai modellek segítségével előbb Featherman, Hauser és Jones (1975), majd Erikson és Goldthorpe (1992) pontosították, és Ganzeboom, Luijkx és Treiman (1989) valamint Hout és Hauser (1992) vertikális mobilitási modellekre is ki terjesztette.

Mind ezek alapján ma már nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a modern ipari társadalom nyitottsága, tiszta mobilitása vagy Erikson és Goldthorpe kifejezésével social fluidity-je igen hasonló. Az egyes korszakok, nemzedékek vagy országok közötti mobilitási különbségek szintén kizárólag a foglalkozási szerkezetváltásának mértékétől és ütemétől függenek.

A második elméleti legmeghatározó kérdés körrel kapcsolatos, hogy mi befolyásolja az egyéneknek a különböző foglalkozási és társadalmi pozíciókba kerülését, vagy az előző probléma körrel mi a kapcsolata a mobilitással, mi től függ az, hogy ki marad a főátlóban (tovább folytatva szociális státusz foglalkozási pozícióját) és ki kerül ki onnan, lesz felelő vagy lefelelő mobil?

Az ezzel kapcsolatos klasszikus munka Peter Blau és Otis Duncan munkája a *The American Occupational Structure* (1967). Blau és Duncan modelleje majd ezt követően elterjedt és empirikus munkák mind egyike arra a következtetésre jutott, hogy az iskolai pályafutás és az iskolai végzettség a fő tényező a státusz megszerzés folyamatában, ő a felelős mind a mobilitási sértés, mind a reprodukcióért. Blau és Duncan eredeti legötvaltozós modellejek egyszerűsített változata ezt a következtetést a következőképpen fejezte ki:

1. ábra A státuszmegszerzés egyszerű modellje

Ezen modell alapján a kutatók egyértelműen igazolták, hogy a modern társadalmakban az iskolánkezes túli hatás (ac) lényegesen erősebb, mint a származásdirekta hatása (b). Aki lenvénesevek mobilitáskutatóinak fő problémája az volt, hogy az iskolarendszer különböző forrási és elemei miként képesek csökkenteni a származás hatását, (Shavit–Müller 1997) és miként igazolható vagy cáfolható Hout és Raftery (1993) hipotézise arról, hogy az iskolarendszer az egyenlőtlenségek maximális fenn-tartására (MMI modell – *Maximally Maintained Inequality*) törekszik.

Ezek a kutatók a társadalmi státuszt vagy a társadalmi-foglalkozási csoporttal és osztályhelyeztetel (a legelterjedtebb Erikson, Goldthorpe és Portocarero osztálymodellje, 1979) vagy a nemzetközi legszűkebb foglalkozási presztizs-skálával illetve foglalkozástársadalmi-gazdasági indexével (Treiman 1977; Blau–Duncan 1967; Treiman–Ganzeboom 1990) mérték. A mobilitáskutatás fő áramához képest másodlagosak maradtak azok a kísérletek, amelyek a jövőbeli mobilitást, az életstílusnemen-dekek közötti változással foglalkoztak (Hradil 1982; Beck 1982), vagy a társadalmi státuszok dimenziós méréseire tett kísérletek (Machonin 1968; Kólosi 1985, 1993; Imada 1982), illetve ezeket a többdimenziós státusz megközelítéssel a státusz megszerzés folyamataira alkalmazták. Ebben az utóbbi kategóriában kiemelkedik Róbert Péter munkássága (1986, 2000) aki össze-tett modelljeivel a származás hatását a jelenlegi státuszra az egyszerűbb modellek 20-25 százalékaival szemben harminc százalékkal fölé emelte (a fenti ábrán a + b).

Mindenesetre az elmúlt ötven év mobilitáskutatásainak a két legfontosabb elméleti paradigma a modern ipari társadalmakban a mobilitási rezsimek hasonlósága és az iskolameghatározó szerepe a státusz megszerzés folyamatában. A 21. század negyedik generációs mobilitáskutatásaira Ganzeboom, Treiman és Ultee (1991) azt jósolta, hogy ezek központi kérdése az lesz, hogy az egyén rétegződési helyzeteként határozza meg, míg Hout úgy gondolja, hogy a család szerkezete, a szomszédság, az iskolarendszer, a munkaerőpiac és a jóléti állam hatása a státusz megszerzés folyamatára válik a központi kérdéssé.

A való világban azonban jele van egy másik problémának is, amely a korai útmodellekben nagy szerepet játszott, később azonban a mobilitáskutatók fő áramából ki-maradt.

MERITOKRÁCIA ÉS OSZTÁLYSZERKEZET

Nem sok kalha ta lom ra ju tá sa után Tony Blair egyik beszéde ben azt mondta: „Az új Británia egy meritokrácia, ahol az osztály, a vallási, faji és kulturális korlátokat lebontjuk.” (Daily Telegraph 25. Oct. 1997.) Ebben persze nem egy politikusi kijelentés valószínűleg tartalmilag vagy programalkotásreálitása az érdekes, hanem az, hogy át lépett egy jelentős határvonalat. Egy ilyen kijelentés ugyan is az elmúlt száz évben a legszélesebb rételembevett politikai baloldaltól azonnal kiátkozás övezett volna. Most pedig a politikai baloldal szótárába is bevonult a meritokrácia kifejezése, amelyet Michael Young (1958) alkotott meg az ötvenes években. (Egyes értelemezésekre a kapitalistatársadalom anti-utópiájaként.)

A meritokrácia születésével kezdve bekezdtem abba a szellemi holdudvarba, amely modern szolgáltató társadalmakat kívánta válassza a kapitalistatársadalmaktól és Theodor Geigertől Aronon keresztül a posztindusztriális társadalom ideológusa igaz osztálytársadalomhálálárvizionáltak. Young alaptézise is az volt, hogy a modern társadalmakban a képességek és teljesítmények (*merit = ability and effort*) veszik át a származás (*origin*) szerepét az embereknek a társadalomban való elosztásában. Egyes kutatók szerint (pl. Treiman 1977) ugyan a modernizáció hatására csökken a származás szerepe és nő a meritokratikus elveken alapuló kiválasztás, azonban mind a mai napig nem meggyőzőek a származás szerepének csökkenésére utaló empirikus bizonyítékok.

A legfontosabb ebből a szempontból az a több mint negyven éves kutatásorozat, amely *Wisconsin Longitudinal Study* néven 1957-ben több mint tízezer középiskolás vizsgálatával indult, és ezek egy részének pályáját követik a különböző technikai kármunkák mai napig. A *Wisconsin Model* talán legfontosabb megállapítása, hogy a mért képességeknek az iskolai teljesítményre, a származásnak pedig elsősorban az iskolai aspirációkra van meghatározó hatása. Ugyanakkor a foglalkozási karrierben és szellemi képességeknek csak másodlagos szerepe van és az élet pályáján az iskolai végzettség szerepe az elsődleges (Sewell et al. 2003; Hauser et al. 2000). A kutatásorozat kétszáz iskolai mobilitásigényes körű vizsgálatát a foglalkozás, a jövedelmek, a nemek, vallási környezetek és még igen sok faktor vizsgálatára is kiterjedt, jónéhány *Wisconsin Model* alapuló kutatás követte. Az ISA paradigmát az osztályelemzés felétől a kutatók azonban a modellek inviduálistizmusát kritizálták.

Jelentős kihívás érte azonban az ISA paradigmán nyugvó mobilitás felfogást a pszichológia részéről. Az IQ kutatások kapcsán ugyan is viszonylag széles körben terjedt az a nézet, hogy a mentális képességek lényegesen erősebben befolyásolják az egyén élet pályáját, mint a származás. Herrnstein és Murray (1994) igen nagy vizsgálati anyag alapján jutott erre a következtetésre, és a hetvenes évek státusz megszerzési kutatások (Jencks 1972; Sewell–Hauser 1975) is igyekeztek a képességeket és az aspirációkat mérő változókat bevonni modellekbe.

Mind ezeket az eredményeket élénk elutasító reakciók fogadták. Az intelligencia tesztvizsgálatok – ideológiailagerősen motívált – kritikai járás szint minden ilyen kutatás megbízhatóságát vonta kétségbe, részint pedig arra mutatott rá, hogy már a korai IQ teszt eredményekben is ott van az eltérő – és az osztályhelyzet által meghatározott – család környezet hatása. A kritikusok egyúttal joggal mutatott rá, hogy egyáltalán

nem meggyőzőek azok az adatok, amelyek a meritokratikus kiválasztás nővek viselkedésére utalnak. Könnyen lehet, hogy az iskolázottságnak a társadalmi státuszváltozásaiban nők viselkedése csak azt jelenti, hogy az iskolázottak között a szelektív nő meg az előnyök és hátrányok átörökítésében.

A vita a 20. század végén újra felkeltette a figyelmet ugyan is a témánkra vonatkozó publikációk egy jelentős angol kutatói társaság közleménye. A *National Child Development Study* (NCDS) kutatói 1958 egy adott hetében született összes gyermek és szülei körében végzett különböző vizsgálatokat 1991-ig, ezen populáció 33 éves koráig. A nagyonszéles körű adatbázis segítségével Peter Saunders (1995, 1997, 1999) azt kívánta megállapítani, hogy a képességek és a teljesítmény, vagy pedig a társadalmi előnyök és hátrányok járulnak-e hozzá nagyobb mértékben a társadalmi sikerhez vagy siker telenséghez. Arra az eredményre jutott, hogy a képességek és a motíváció lényegesen erősebben hat a 33 éves korú státuszra, mint a származás. Végül a modellben a képesség teszt score 0,25; a motíváció 0,13; a szülői osztály helye 0,08; az anyai iskolázottság 0,06; az apai iskolázottság 0,05 értékű sztenderdizált regressziós együtthatókat tartalmazott. Ugyanakkor Saunders maga is elismeri, hogy eredményeinek igen problematikus eleme, hogy a teljes modell mindössze 22 százalékát magyarázza a Hope–Goldthorpe társadalmi státusz score szórási hányada.

Saunders elemzéseit élénk kritikai reakciók váltották ki. Ezek a bírálatok egyaránt tartalmaznak módszertani és ideológiai elemeket. Minden esetre tény, hogy ennek páratlan adatbázisnak a tudományos kiaknázása, az adatok sokirányú kontrollja és elemzése helyett ideológiai és presztizsszemponthozott reakciók és a mobilitás kutatás mainstreamjének a távollágtartása figyelhető meg.

A mobilitás problémájával foglalkozó kutatóknak szét kellene választani a két kérdéskört. Egyfelől azt, hogy miként foglalnak állást az osztályszerkezet versus meritokrácia ideológiai vitájában. Másfelől annak elismerését és elfogulatlan vizsgálatát, hogy a származás, a képességek és a teljesítmény milyen konkrét szerepet játszanak a státusz megszerzés folyamatában.

AZ AOLE MODELL

Józan ésszel senki sem vitathatja, hogy a velünk született képességeknek bizonyos teljesítmények elérésébe szerepük van. Aki emelkedő tehetség minden valószínűség szerint genetikai lagkódolt, és nagy valószínűséggel a hátrányos származás akadályozhatja ugyan a képességek kibontakozását, de nem feltétlenül akadályozza meg és fordítva az előnyös származás okán még senkiből sem lett Mozart, Leonardo, Einstein vagy Nurmi és Pele.

Sajnos bizonyos hátrányok szintén genetikai lagkódoltak még akkor is, ha ezek érvényesülését a modern orvos tudomány igyekszik kiszűrni és a kedvező családi környezet képes lehet a születési rendellenességekből adódó hátrányok enyhítésére. Meglehetősen biztonsággal feltelezhetjük azt is, hogy a velünk született képességek és a származásból és családi–társadalmi környezetből adódó hatások kölcsönhatásban vannak egymással és a státusz megszerzés folyamatában is ez a kölcsönhatás érvényesül.

A pszichológusok régóta foglalkoznak ezzel a kölcsönhatással. White (1982) például azt találta, hogy az IQ és a társadalmi gazdasági státusz (SES) közötti korrekció körülbelül 0,33. A már hívatkozott Jencks (1979) azt tapasztalta, hogy az IQ pontszámok a társadalmi státusz szórásának egynegyedét, a jövedelmi különbségek egyhatodát magyarázzák.

Az Amerikai Pszichológiai Társaság 1994-95-ben egy ad hoc munka csoportot bízott meg az intelligenciával kapcsolatos kutatásokkiértékelésére és összefoglalására. Ez a munka csoport is a fenti kölcsönhatást hangsúlyozza, és pontosan jelzi az ismertetés mégnem ismert hatásokat. Témánk szempontjából két megállapításuk kiemelendő.

„1. A genetikai adottság eltérései lényegesen hozzájárulnak az intelligenciabdi egyéni különbségekhez, de a gének határmechanizmusai ismeretlenek. A genetikai különbségek hatása a korral növekedni látszik, de nem tudják, hogy miért.

2. A környezeti tényezők szintén lényegesen közreműködnek az intelligencia fejlődéséhez, de nem teljesen értjük, hogy mik ezek a tényezők és hogyan működnek. Például az oktatásban való részvétel biztosan fontos, de nem tudjuk, hogy az oktatás mely szempontjai döntőek.” (Neissen et al. 1996)

Joggal feltehetjük, hogy a képességek egy adott populációban normális eloszlást mutatnak (az IQ teszt ezt a sajátosságát biztosan jól szemlélteti). Vitatható azonban, hogy milyen a származási előnyök és hátrányok eloszlása. Az osztályelölétek hívei a diszkriminációban hisznek, míg más megközelítések arra tesznek kísérletet, hogy a társadalmi státusz és így a származást is egy normális eloszlású változóval mérjék. Mindenesetre a mobilitáskutatás jövője szempontjából az egyik alapvető kérdés, hogy teremt-e ideológiai vitákat a képességek és a származás társadalmi státuszra való tényleges hatásmechanizmusát fel tárják.

Ennek a hatásmechanizmusnak a pontos ismereténélkül is tudjuk azonban, hogy a képességek és a származás együttessenem magyarázzák a társadalmi státusz szórásnak több mint a felét. Feltehetően a szűkebb körű társadalmi státusz meghatározásában keresendő. A meritokrata elméletek ennek az életútnak a státusz megszerzés folyamatára leginkább ható tényezőit foglalják össze a teljesítmény (*effort*) fogalmában. Hauser és Faetherman nyomán a mobilitáskutatás teljesítmény legfontosabb elemét véli meg találni az iskolai pályafutásban és végzettségben. Pilla na ti lag sem vitatjuk, hogy makroszinten valóban az iskolai a modern társadalmakban a státusz megszerzés legfontosabb intézménye. (hasonlóan ahhoz, ahogy ezen intézményeket a tradicionális társadalmakban a katonaság és az egyház je lentette.) Ugyanakkor tudjuk, hogy a mobilitásfi nom szer ke ze té ben je len tő sek az iskolától független hatások. Egy adott társadalmi rétegen belül az iskolai teljesítmények alapján korántsem lehet előre je lezni, hogy az „életben” ki lesz sikeres és ki sikertelen vagy átla gos. Feltehetőleg itt igen fontos szerepet játszanak olyan motívációs és értékválasztási tényezők, amelyek iránt a pszichológia és a munka gazdaságtan lényegesen több figyelemmel van, mint a szociológia és a hagyományos mobilitáskutatás.

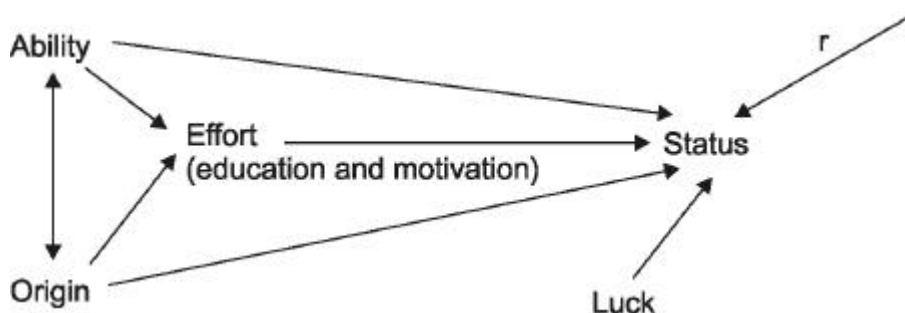
Végül a státusz megszerzés folyamatában je lentő szerepet játszanak olyan elemek, amelyek a szerencse (*Luck*), fogalmába foglalunk össze. Nem egyszerűen az eddigie tényezők által meg nem magyarázott része ről, a státusz szórásnak reziduálisáról van szó. Különböztesük meg ugyan is a nem ismert véletlenszerű hatások azokat a tudott, de nem mért, vagy nehezen mérhető tényezőktől, amelyek képességek től, származástól, vagy más tényezőktől függetlenül hatnak.

mazástól, az egyéntörekvéseitől függetlenül végig kísérik az emberek életét és jelentős hatással vannak az egyén élet pályájára.

Ezeknek a tényezőknek egyrésze makroszinten jelentkeznek, de különböző hatással lehet az egyén élet pályákra. Egy háború vagy történelmi katasztrófa felépített karrieret törhet derékba, míg másoknál megnyitja az egyéni felemelkedés csatornáját. A kelet-európai rendszerváltás egyekek számára megnyitotta a tökécsé válás lehetőségét, míg a széles tömegek élet pályáját kevésbé befolyásolta. Egy-egy új gazdasági ágazat – pl. informatika – megjeleése más lehetőséget teremt a „szerencsés” időszakban induló nemzedékek számára, mint később jövő társaiéknak.

A forogdó szerencse más elemei között az egyén életében jelennek meg. Súlyos betegség, a család felbomlása, egy véletlen találkozás stb. egy egész életre kiható befolyással bírhat. A mobilitáskutatás új perspektívát nyitthatna meg, ha az élet pályá feltehetőleg csak intenzív kutatási technikákkal feltárható elemeket tudnánk építeni a mobilitáskutatás adatbázisaiba.

Mind ezek között kétféle Blau-Duncan által meghatározott egyszerű státusz megszerzési modellre építhetjük fel, ahol a megszerzett státusz a képességek (*ability*), a származás (*origin*), a szerencse (*luck*), és a teljesítmény (*effort*) erejéig. Ezt a modellt nevezzük a státusz megszerzés AOLE modelljének:

2. ábra A státusz megszerzés AOLE modellje

Ez a megközelítés több ponton is paradigma váltást igényel a mobilitáskutatásban. Egyfelől a retrospektív adatgyűjtést olyan panel vizsgálatok felváltására, amelyekben már viszonylag korai életkorától követhető a képességek kibontakozása és az életpálya fordulói. Másfelől interdiszciplináris együttműködésre van szükség különösen a pszichológusokkal és a genetikusokkal elsősorban a sztenderdizált mérési technikák kialakításában (képességek, motíváció). Harmadrészt kísérletet kell tenni a kvalitatív életpálya információk sztenderdizálására és ezen információk beépítésére a hagyományos kvantitatív mobilitási adatbázisokba. Végül – stálan ez a legfontosabb paradigma váltásban – fel kell szabadulnunk mind azon ideológiai előítéletektől, amelyek az elmúlt nyolc év mobilitáskutatásai iránt kódoltak. Ez pedig mindenekelőtt az esélyegyenlőség fogalmának újragondolását igényli.

AZ ESÉLYEGYENLŐSÉG ÉS AZ ÁLLAMIBEAVATKOZÁSHATÁSAI

Az esélyegyenlőség polgári követelése a politikai eszmétörténetben az egyenlőség kommu nisztikus követeléseivel áll szemben. A huszadik-huszonegyedik század fordulójára már nem csak a liberális, hanem a baloldali szociális gondolkodás is merette, hogy az egyenlőségeszmény megvalósítási törekvése más alapvető értékek, a hatékonyság, a szabadság, az igazságosság korlátosá váljon együtt. Ugyanakkor az egyenlőségek biztosítása a jobboldali konzervatív szociális gondolkodás igényrendszerének is megfelelt.

Mind ezek alapján Sorokin eszméje – jóllehet térben és időben különböző akcentusokkal – meglehetősen általánossá vált: egy társadalom minősítésének fontos szempontja, hogy polgárai számára mennyire biztosít egyenlőségek az egyenlőségeket hordozó különböző társadalmi pozíciók elérésére. Az esélyegyenlőség politikait örkvése azonban minden általunk is mert társadalomban szemben áll az egyenlőtlen esélyek valóságával. A hagyományos mobilitás kutatás kimutatja, hogy a származás hatása az egyén élet pályájára lényegében változatlan a modern ipari társadalmakban (*constant fluidity*). A státusz megszerzés kibővített modellje pedig a képességekre és egyenlőtlen eloszlását, az egyéni törekvések és teljesítmények különbözőségeit, a szerencseforogandóságát teszi hozzá az esélyegyenlőségek realizálásához.

Fogalmazzunk általánosan: az egyenlőtlenésekben bővelkedő emberi társadalmakban az esélyegyenlőség megvalósítása eleve lehetetlen, mivel

- a) A kedvezőbb helyzetben levők saját maguk és utódjuk számára mindent elkövetnek az előnyök fenn tartására, és
- b) az esélyek ki egyenlítése maguknak az egyenlőtlenéseknek a felszámolást jelentené, ami – mára belátottan – az emberi társadalom fejlődése szempontjából sem kívánatos. A meritokrata vízió is csak arról álmodik, hogy a származási egyenlőtlenések korlátait lehet áthágni, de a képességek és teljesítmények szelektív elvételével nem kíván lemondani, a jó képességek érvényesülésének korlátozása, a teljesítmény negatív honorálása valóban falanszterszerű látomásokban jelenik csak meg.

Be kell látnunk tehát, hogy az esélyegyenlőség eszméje nem megvalósíthatósága okán, hanem éppen megvalósíthatatlansága elnére vált követelménnyé az utóbbi évtizedekben. Mi következik ebből a társadalom politikaszámra? Egyfelől az, hogy nem elvont – és lehetetlen – esélyegyenlőség biztosítása, hanem a valószínű esélyegyenlőségek csökkentése kell a középpontba kerüljön. Másfelől, hogy az esélyegyenlőségek csökkentése nem lehetséges egyenlőtlenések csökkentése nélkül. Álságos vélekedés, hogy az egyenlőséget fontosnak tartom, de az esélyegyenlőségeket nem viselem el. Azt kell világosan végiggondolnunk, hogy milyen típusú egyenlőségeket tartunk kívánatosnak, esetleg tolerálunk, s melyeket nem. (Erről ld. Tóth 2005.) Harmadrészt pedig világosan meg kell fogalmaznunk az esélyegyenlőségek csökkentésének célrendszerét: azok az esélyegyenlőségeket kívánjuk korlátozni, csökkenteni, amelyek akadályozzák az egyéni képességek kibontakozását és a társadalmi jólétnövekedését.

Smi következik mindebből a mobilitáskutatás új nemzedékes számára? Elsősorban az, hogy mára már nem az esélyegyenlőségek tényének regisztrálása, hanem sokkal inkább az a feladat, hogy fel tárjuk azokat a hatásmechanizmusokat, amelyek az em

bereknek a társadalomban való elosztását szabályozzák, a sikerésalecsúszás alapvető faktorai.

IRODALOM

- Andorka, R. (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon* (Trends of Social Mobility in Hungary), Gondolat, Budapest
- Beck, U. (1982): Jenseits von Stand und Klasse? In: Kreckel, R. ed.: *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt. Sonderband, 2.*
- Blau, P.M.–Duncan, O.D. (1967): *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.
- Erikson, R.–Goldthorpe, J.H. (1992): *The Constant Flux*. Oxford: Calderon Press.
- Erikson, R.–Goldthorpe, J.H.–Portocarero, L. (1979): Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies. *British Journal of Sociology*, 30.
- Featherman, D.L.–Jones, F.L.–Hauser, R.M. (1975): Assumptions of Social Mobility Research in the U.S.: The Case of Occupational Status, *Social Science Research* No. 4
- Featherman, D.L.–Jones, F.L.–Hauser, R.M. (1978): *Opportunity and Change*. New York: Academic Press.
- Ganzeboom, H.B.G.–Luijckx, R.–Treiman, D.J. (1989): Intergenerational Class Mobility in Comparative Perspective. *Research in Social Stratification and Mobility*, 8.
- Ganzeboom, H.B.G.–Treiman, D.J.–Ultee, V.C. (1991): Comparative Intergenerational Mobility Research. *Annual Review of Sociology*, 17: 277–302.
- Herrnstein, R.J.–Murray, C. (1994): *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. New York: Free Press.
- Hauser, R.M. et al. (2000): *Occupational Status, Education and Social Mobility in the Meritocracy*. Princetown: Princetown Press.
- Hout, M. (2003): What we Have Learned: RC28's Contributions to Knowledge, Conference Paper.
- Hout, M.–Hauser, R.M. (1992): Symmetry and Hierarchy in Social Mobility: A Methodological Analysis of the CASMIN Model of Class Mobility. *European Sociological Review*, 8(3).
- Hradil, S. (1982): Die Ungleichheit der Sozialen Lage. In: Kreckel, R. ed.: *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt. Sonderband, 2.*
- Imada, T.–Imada, S. (1982): Stratum Differentiation, Labor and Career Mobility. Paper given at the 10th World Congress of the International Sociological Association, Mexico City, August.
- Jencks, C. (1972): *Inequality*. New York: Basic Books.
- Jencks, C. (1979): *Who Gets Ahead? The Determinants of Economic Success in America*. New York: Basic Books.
- Kolosi, T. (1985): *Tagoltársadalom*. [Stratified Society.] Budapest: Gondolat.
- Kolosi, T. (1993): The Reproduction of Life-style: Comparison of Czechoslovakian, Hungarian and Dutch Data. In: Szmátka, J.–Mucha, J. eds.: *Eastern European Societies on the Threshold of Change*. Leviston: Edwin Mellen Pr.
- Lipset, S.M.–Bendix, R. (1959): *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley: University of California Press.
- Machonin, P. (1968): *Cehslovensko Spolecznosty*. [Czechoslovak Society.] Prag.
- Neisser, U. et al. (1996): Intelligence: Knows and unknowns. *American Psychologist*, 51(2).
- Raftery, A.E.–Hout, M. (1993): Maximally Maintained Inequality: Educational Stratification in Ireland, *Sociology of Education*, 66,1:

- Róbert, P. (1986): *Származásés mobilitás*. [Origin and Mobility.] Stratification Model Survey Vol. 7. Budapest.
- Róbert, P. (2000): *Társadalmimobilitás*. [Social Mobility.] Budapest: Századvég.
- Saunders, P. (1995): Could Britain be a Meritocracy. *Sociology*, 29.
- Saunders, P. (1997): Social Mobility in Britain: An empirical evaluation of two competing explanations. *Sociology*, 31.
- Saunders, P. (1999): Intelligence, Meritocracy and Class Differences. NSWIER
- Sewell, W.H.–Hauser, R.M. (1975): *Education, Occupation, Earnings*. New York: Academic Press.
- Sewell, W.H.–Hauser, R.M.–Springer, K.W.–Hauser, T.S. (2003): As We Age: A Review of the Wisconsin Longitudinal Study. *Research in Social Stratification and Mobility*, 20.
- Shavit, J.–Müller, W. ed (1997): *From School to Work: a Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations*. Oxford: Oxford University Press.
- Sorokin, P.A. (1964): *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press.
- Tóth I.Gy. (2005): *Jövedelemeloszlás*. Budapest: Századvég.
- Treiman, D.J. (1977): *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Academic Press.
- Treiman, D.J.–Ganzeboom, H.B.G. (1990): Cross National Comparative Status Attainment Research. *Research in Social Stratification and Mobility*, 9.
- White, K.R. (1982): The Relation between Socioeconomic Status and Academic Achievement. *Psychological Bulletin*, 91.
- Young, M. (1958): *The Rise of the Meritocracy*. London: Thames and Hudson.